Turkish Studies *Historical Analysis*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 847-860

DOI: 10.29228/TurkishStudies.37879

ISSN: 2667-5552

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 30.09.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (22.10.2019)-Referee 2 (12.10.2019)

This article was checked by iThenticate.

TÜRKİYE VE SAVAŞ MÜLTECİ KURULU'NUN BALKAN YAHUDİLERİNİ KURTARMA FAALİYETLERİ

*Hakan GÜNGÖR**

ÖZ

II. Dünya Savaşı'nın 1939'da patlak vermesi üzerine tarafsız bir dış politika izlemeye karar veren Türkiye, savaştan kaçan birçok mülteci için güvenli bir liman oldu. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi demokrasiyi temsil eden devletler, Ocak 1944'e kadar sistematik yok edilme tehlikesiyle yüz yüze kalan binlerce Yahudi için bir kurtarma çalışması yapmazken, Türkiye, ekonomik ve politik gücü elverdiği ölçüde, Yahudi savaş mağdurlarının Filistin'e gitmelerine yardımcı oldu. ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, Yahudilerin baskısından kurtulmak ve ABD'nin dünyadaki imajını güçlendirmek için Ocak 1944'te Savaş Mülteci Kurulu'nu kurdu (War Refugee Board). Mültecileri düşman baskısından kurtarmak ve yeni yerlerine güvenli bir şekilde nakil etmek için kurulan Savaş Mültecileri Kurulu'nun başına John Pehle atandı. Mülteciler Kurulu, yabancı hükümetler ve uluslararası mülteci kurtarma örgütleri ile işbirliği içinde çalışmayı hedefledi. İsviçre, İsveç ve Türkiye gibi tarafsız Avrupa devletleri, kurtarma ve yardım programının operasyon üssü olarak seçildi. Stratejik konumu ve yaptığı insani yardımlarıyla diğer tarafsız Avrupa devletlerine göre daha önemli bir yere sahip olan Türkiye'ye Mültecileri Kurulu temsilcisi olarak Ira Hirschmann atandı. Hirschmann'ın Türkiye ve ABD Büyükelçisi Steinhardt'la yaptığı ortak operasyonlar sayesinde savaş mağduru binlerce Balkanlı Yahudi mülteci kurtarıldı. Bu çalışma, Savaş Mülteci Kurulu'nun Türkiye'de üs kurma sürecini ve Balkanlardaki Yahudi mültecileri kurtarma faaliyetlerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Savaş Mülteci Kurulu, Yahudi Mültecileri, Ira Hirschmann

* Dr. Ordu Üniversitesi, E-posta: hakangungor490@gmail.com

TURKEY AND WAR REFUGEE BOARD'S RESCUE ACTIVITIES FOR BALKAN JEWS

ABSTRACT

Turkey pursued a neutral policy in its foreign relations in WWII. Because of its neutral policy, it became a safe haven for many Jewish refugees during the war. While democracies such as the Great Britain and the United States did not make any tangible attempt to save the Jews who faced the holocaust until January 1944, Turkey, to the extent its economic and political power permitted, helped thousands of these refugees to reach their ultimate destiny, Palestine. US President Franklin D. Roosevelt founded the War Refugee Board in January 1944 to relieve Jewish pressure and strengthen the US image in the world. John Pehle was appointed head of the War Refugee Board, which was set up to free refugees from the enemy oppression and transport them safely to their new destiny. The Refugee Board aimed to work in cooperation with foreign governments and international refugee rescue organizations. European neutral countries such as Switzerland, Sweden, and Turkey were chosen as the base of operations for rescue and assistance programs. Turkey's geographic location and its humanitarian aid to refugees gave it an exceptional place among the other neutral European states. Ira Hirschmann was appointed as the Board representative to Turkey. Hirschmann, Turkish government, and the US ambassador Steinhardt conducted joint operations and rescued thousands of Jewish refugees from the Balkans. This work aims to shed light on how the War Refugee Board established its bases in Turkey and conducted the Jewish refugee rescue operations in the Balkans and Turkey.

STRUCTURED ABSTRACT

In 1939, when the Second World War broke out, Turkey pursued a neutral policy in its foreign relations. Turkey became a safe haven for many Jewish refugees who fled from the Nazi persecution before and during the war. Many European states and the United States did not make any tangible attempt to save the Jews who faced the holocaust until January 1944. While democracies refrained helping persecuted Jews, Turkey saved thousands of Jewish refugees from the Nazi's wrath. Despite its crumbling economy during the war, Turkey helped these Jews to reach their ultimate destiny, Palestine. The Turkish humanitarian aid that extended to the Jews was not limited to the Second World War, Turkey became a safe haven for Jews again when Ferdinand and Isabella issued Edict of Expulsion against the Jews in 1492. Because Turkey traditionally proved itself to be a safe harbor for the Jews, many Balkan Jews including women and children sought refugee in Turkey during the World War II. The United States decided to be a part of this rescue operations in 1944.

In January 1944, US President Franklin D. Roosevelt founded the War Refugee Board in order to relieve Jewish pressure and strengthen the US image in the world. Roosevelt appointed John Pehle as head of the War Refugee Board. The Board's main goal was to free refugees from the

enemy oppression and transport them safely to their new destiny. The Refugee Board also aimed to work in cooperation with foreign governments and international refugee rescue organizations.

This work endeavors to present the efforts and cooperation of Turkish government with refugee organizations and foreign governments when people were in need of help. Turkey's geographic location and its humanitarian aid to refugees gave it an exceptional place among the other neutral European states during World War II. Ira Hirschmann was appointed as the Board representative to Turkey. Hirschmann, Turkish government, and the US ambassador Steinhardt conducted joint operations and rescued thousands of Jewish refugees from the Balkans. This study sheds light on how the War Refugee Board established its bases in Turkey and conducted the Jewish refugee rescue operations in the Balkans with the support of Turkish government.

One of the obstacles to uncover stories of refugees and the role of governments and organizations in saving their lives was to reach the proper documents. The documents and dossiers that I was able to reach was located in the United States. The personal documents and reports of Ira Hirschmann to Department of State and to the U.S. Ambassador Steinhardt are main archival documents that we use in this research. In addition, we use documents from The War Refugee Board's files. Lastly, we made a great use of the Turkish archival documents located in Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara. Since there was not much secondary sources written on the Balkan refugees rescued via Turkey, this paper mainly makes use of the primary documents from both the United States and Turkish archives.

This paper shows that the War Refugee Board's representative, US Ambassador Steinhardt, and Turkish Government dedicated enormous time and efforts to rescue thousands of Jews from the Balkans, which they were very successful in helping them to reach Palestine. It was the cooperation of these three institutions that enable to save many Jewish lives. Although the Turkish government supported and helped the Jewish refugees even before the war started, the foundation of War Refugee Board and financial support of the United States increased the number of rescued Jewish refugees.

Keywords: World War II, War Refugee Board, Jewish Refugees, Ira Hirschmann

Giriş

Türk hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nın 1939'da patlak vermesi üzerine tarafsız bir dış politika izlemeye karar verdi. Tarafsız bir politikanın Türk milletine en iyi şekilde fayda sağlayacağına inanan Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve kabinesi, 1939 sonbaharında Fransızlar ve İngilizlerle ittifak anlaşması imzaladı (Armaoğlu, 1999, s. 183-5). Öte yandan, Türkiye, Mihver Devletleri ile saldırmazlık ve dostluk anlaşması imzalamak için görüşmeler yürüttü. Türkiye tarafsızlık politikasındaki ısrarı sonucu, Almanlar ile Haziran 1941'de saldırmazlık anlaşması imzaladı (Deringil, 1989, s. 1-10). Böylece Türkiye'nin tarafsızlık politikası hem Müttefik hem Mihver devletleri tarafından tanındı. Türkiye'nin tarafsızlığı, Nazilerin işgal ve kontrol ettiği bölgelerden binlerce Yahudi'yi kurtarmasına izin verdi. Yahudiler coğrafi ve stratejik olarak Türkiye'nin savaşa girmemesinden yararlandılar. Türkiye'nin mülteci kurtarma operasyonları için bir

üs haline gelmesini ve savaş yıllarında Balkanlar'daki Alman öfkesinden kaçan savaş mağdurları için güvenli bir sığınak olmasını sağlayan nedenlerden bir tanesi bu tarafsızlık politikasıydı. Savaş sırasında tarafsız bir devlet olan Türkiye geçmişten beri zulme uğrayan Yahudilerin koruyucusuydu (Bahar, 2015, s. 1-3). Bu tür nedenlerden, ABD ve Ira Hirschmann Türkiye'yi mülteci kurtarma üssü olarak seçmelerine sebep oldu.

ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, Savaş Mültecileri Kurulu'nu (War Refugee Board-WRB) Ocak 1944'te kurdu. Mülteci Kurulu, Mihver Devletlerinin sivil mağdurlarına yardım etmek için kurulan bir ABD ajansıydı. ABD Tarihçisi Rebecca Erbelding'in ifadesiyle, "Amerikan hükümeti, tarihinde ilk defa savaş zamanında düşmanı tarafından öldürülen sivillerin hayatlarını kurtarmak için askeri olmayan bir devlet kurumu kurdu" (Erbelding, 2018, s. 273). ABD Yahudileri, Roosevelt Yönetiminin Mülteci Kurulu'nu kurması için sürekli bir lobi ve baskı yaptı. Bu sürekli artan Yahudi lobisine senatörler ve Roosevelt'in Hazine Bakanı olan arkadaşı Henry Morgenthau Jr.'de katılınca, Avrupa'daki Yahudilerin kaderini değiştiren bir adım atıldı. Başkan Roosevelt, Nazilerin Avrupa'daki tüm Yahudileri ve diğer zulüm gören azınlıkları yok etme planını engellemek için onların kurtarılmasını, transferini, rehabilite edilmesini ve yeniden hayata tutunabilecekleri bir yere yerleştirilmesini sağlamak için Ocak 1944'te Mülteci Kurulu'nu kurdu (Roosevelt, 22 Ocak 1944). Mülteci Kurulu'nun temsilci gönderdiği ilk devletlerden bir tanesi Türkiye oldu.

Yahudi örgütleri 1943'te ABD'de iyi tanınan Yahudi bir iş adamı ve Franklin D. Roosevelt'in destekçisi olan Ira Hirschmann'dan Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'daki Yahudilerin tarafsız bölge olan Türkiye üzerinden kurtarma çalışmaları yapmasını istediler (Marrus, 1989, s. 105). Bunun üzerine 1944'te Hirschmann ABD Savaş Mültecileri Kurulu adına Türkiye'ye geldi. Amerikan'ın Türkiye Büyükelçisi Laurence Steinhardt ve Hirschmann Türk yetkilileri ile görüşüp, mültecilerin Türkiye'ye gelmeleri için izin aldılar. Böylece Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'dan binlerce savaş mülteci kurtarıldı. Hirschmann ve Savaş Mültecileri Kurulu'nun çalışmalarıyla kısa süre içinde Türkiye ve Filistin'e 7,000'den fazla Yahudi ulaştı. Bu kurtarma operasyonlarının en önemli ayağını kuşkusuz ki Türkiye oluşturdu.

Arkaplan ve Gelişmeler

Ira Hirschmann'ın Türkiye'ye gelmesinde birçok etken rol oynamasına rağmen, onun bu görevi istemesini tetikleyen en önemli olay *Struma* gemisinin batmasıydı. 769 Yahudi mülteci ile Filistin'e gitmek üzere 12 Aralık 1941 günü Romanya'nın Köstence şehrinde İstanbul'a gelen Panama bandıralı *Struma*, Karadeniz'de seyir halindeyken ağlara takılması nedeniyle motoru arızalanınca askeri Kılavuz tarafından kurtarılarak İstanbul yakınlarında Büyük Dere kontrol sahasına getirildi. Geminin motorunda meydana gelen arıza nedeniyle yoluna devam edemeyeceği anlaşıncı, Münakalât Vekâleti (Ulaştırma Bakanlığı) gözetiminde tamirine başlanmış ve bir an evvel sağlam bir şekilde yoluna devam etmesi için çalışmalar yapılmıştır. Türk yetkilileri bu sırada gemide bulunan yolcuların her türlü ihtiyacını karşılamış ve yollarına devam etmeleri için yabancı devletler ile irtibata geçmeye çalışmıştır. Yahudi erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bu yolcuların bir kısmı toplanma kamplardan firar edenler, diğer bir kısmı ise planlı işkence ve açlığa maruz kalmış olanlardan oluşuyordu. *Struma* yolcularının Türkiye'ye giriş izni ve resmi evrakları olmadığı için İstanbul'da karaya çıkmalarına izin verilmedi (Öztürk, 31 Mart 1942). Çağrı Erhan'ın ifade ettiği gibi, Türkiye zaten Ağustos 1938'de çıkardığı 2/9498 sayılı kararname ile Alman, Macar ve Rumen uyruklu Yahudi tebaanın ülkeye girmesini ve ikamet etmesini yasaklamıştı (Erhan, 2011). O dönemde Filistin'e Yahudi göçünü 1939 Beyaz Kitapla kota koyan İngiltere'nin mültecilerin Filistin'e gitmesine izin vermemesi, Romanya'nın da Almanya ile müttefik olmasından dolayı mültecileri geri almak istememesinden; gemi Türk Dışişleri Bakanlığı emriyle Karadeniz'e çekilmiştir (Öztürk, 31 Mart 1942). Amerika Birleşik Devletleri dahil dünyadaki hiçbir devlet bunların kurtarılması için ciddi bir teşebbüste bulunmadı. *Struma* Karadeniz açıklarına çekildikten sonra, Rus denizaltısı saldırısı sonucu battı ve gemideki yolcu ve mürettebatın çoğu boğularak can

verdi. Dünyadaki birçok insanın vicdanını sızlatan ve derinden etkileyen bu olay, Ira Hirschmann'ı da derinden üzdü ve daha sonraki yıllarda mülteci sorununa eğilmesine sebep oldu.

Bu katliam karşısında, sözde uygar devletler ve kuvvetleri pasif kaldı. Devletler düşmanlarını öldürmekle meşgul olurken, sivil masumları koruma sorumluluğunu unutmuşlardı. Fakat Hirschmann, Hitler'in nefreti için Yahudileri öldürebileceği fikrini kabul etmeyenlerdendi. Bu yüzden, mültecilerin kurtarılması için uygun bir yerde üs kurma arayışına girdi. Hirschmann 1943'te Avrupa Yahudi Halkını Kurtarma Acil Durum Komitesi adlı bir grubun toplantısında, John Gunther ve Peter Bergson ile tanıştı. Musevilerin önde gelen dini lideri Filistinli Haham Kook'ın oğlu olan Bergson, su yollarının ve Filistin'e giden raylı sistemlerin birleştiği tarafsız bir ülke olan Türkiye'nin kurtarma operasyonları için ideal bir üs olacağını söyledi. Bundan sonra Türkiye üzerine yoğunlaşan Hirschmann, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan buraya gitmek için izin almanın yollarını aramaya başladı. Hirschmann, mülteci işlerinden sorumlu Devlet Sekreter Yardımcısı Breckinridge Long ile konuşup, Türkiye'nin Balkanlar'da sıkışık kalmış birçok mülteci için özgürlüğe bir çıkış kapısı olması gerektiğini önerdi (Hirschmann, 1962, s. 129-131). Ancak tamda bu sıralarda ABD Başkentinde meydana gelen sürpriz bir gelişme, olayın kontrolünü Long'un elinden aldı. Başkan Franklin D. Roosevelt, Savaş Mültecileri Kurulunu oluşturan 9417 numaralı Başkanlık Emri'ni (Executive Order) imzaladı. Başkanlık Emri'nde, ABD hükümetinin kendi gücü nispetinde, yakın gelecekte ölüm tehlikesi altındaki düşman mağdurlarını kurtarmak için gerekli olan tüm tedbirleri alacağını ve savaştaki başarılarına paralel olarak tüm gerekli yardımları sağlayacağını yazıyordu (Roosevelt, 22 Ocak 1944).

Başkanlık Emri'nin ilk maddesi Savaş Mülteci Kurulu'nu kurarken, ikinci maddesi bu Kurul'un görevlerini sıralıyordu. Buna göre, a) düşman baskısı mağdurlarının kurtarılması, nakliyesi, bakımı ve rahatlatılması için planların ve programların geliştirilmesi ve etkili önlemlerin alınması, b) bu tür mağdurlara geçici mülteci cenneti kurulması. Bu amaçla Kurul, uygun kanallar aracılığıyla, yabancı hükümetlerin işbirliğini, plan ve programların yürütülmesine katılımlarını sağlamak için gerekli adımların atılmasını sağlamalıydı. Başkanlık Emri'nde, başta Hazine, Savaş ve Dışişleri Bakanlıkları olmak üzere devletin birçok kurumunun, Savaş Mülteci Kurulu'na gerekli yardım ve desteği vermesi konusunda açık ifadeler yer alıyordu (Roosevelt, 22 Ocak 1944).

Başkan Roosevelt, Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Hazine Bakanı Henry Morgenthau Jr. ve Savaş Bakanı Henry Stimson'a mültecileri kurtarmak için hemen harekete geçme yetkisini verdi. Hazine Bakanı Morgenthau, Savaş Mültecileri Kurulu'nun oluşmasını sağlayan kişiydi. Kurul, yabancı topraklarda mültecileri kurtarmak ve kendisini temsil edecek olan kişileri atamak için hemen harekete geçti. Bu temsilcilere ciddi derecede diplomatik yetki ve mali kaynak sağlanılacaktı. Kurulun temsilcileri atama kararından kısa bir süre sonra, Başkan Roosevelt'in hukuk ve yönetim danışmanı Oscar Cox, Hirschmann'ı telefon ile arayarak Mülteci Kurulunun Türkiye ve Ortadoğu'daki ilk temsilcisi olarak atandığını bildirdi (Hirschmann, 1962, s. 129-131).

Hirschmann atama kararını aldıktan hemen sonra Savaş Mültecileri Kurulu Genel Müdürü John Pehle ile görüştü. Pehle'yi zeki, enerjik ve anlayışlı olarak tanımlayan Hirschmann, onun bu iş için mükemmel bir kişi olduğunu ifade etti. Hirschmann görev yerine gitmeden önce, Washington'daki politikacıların, iş adamların ve bürokratların desteklerini almak için birkaç ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret ettiği kişilerin başında Hazine Bakanı Morgenthau, Ticaret Bakanı ve Roosevelt'in Başdanışmanı Harry Hopkins ve ABD İstatistik Birliği Başkanı Isador Lubin gibi kişiler geliyordu. Hirschmann, Lubin'nin kendisini İngilizlere karşı uyardığını ve onların işleri zorlaştırabileceklerini söyledi. Ayrıca Lubin gerekli desteği verme sözünü de ona verdi; Hirschmann Türkiye'de kurtarma faaliyetlerine başladığında, bu yardım sözü yüzlerce mültecinin hayatını kurtaracaktı (Hirschmann, 1962, s. 131-33). Hirschmann'ın aylarca uğraşarak açamadığı kapı, Başkan Roosevelt'in emriyle resmi olarak açılmış ve baştan beri istediği Türkiye'ye ataması yapılmıştı.

Hirschmann'ın Mülteci Kurulu tarafından Türkiye ve Ortadoğu'ya atanmasında, ABD Yahudi topluluğunun rolü büyüktü. Bu yüzden göreve atanmasında etkin rol oynayan Amerikan Yahudi Topluluğu (American Jewish Community) üyeleriyle bir araya geldi. Hirschmann, Amerikan Yahudi Topluluğu üyelerine, görevinin çoğunlukla Yahudi olan mültecilerin kurtarılması olduğunu ifade ederek, Yahudi Örgütünün ve ABD hükümetinin çıkarları çakışmadığı sürece örgüte yardım edeceğini söyledi. Yahudi Örgütü, onun devlet görevlisi olduğunu bildiklerini, tüm maddi ve manevi güçleriyle yanında olduklarını söylediler. Böylece her iki taraf birbirlerine karşılıklı güven ve destek tazelemiş oldu. Nitekim Hirschmann, Türkiye'ye gittikten kısa bir süre sonra bu topluluğun hem maddi gücüne hem siyasi gücüne ihtiyaç duydu. Hirschmann Türkiye'ye gitmeden, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan kurtarılabilecek olan binlerce mülteci için New York'ta yardım ve destek arayışını sürdürdü (Hirschmann, 1962, s. 134).

Türkiye, ABD Savaş Mülteci Kurulu için rastgele seçilmiş bir yer değildi. Mülteci Kurulu İstanbul'da üs kurmadan önce detaylı araştırma yapmıştı. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca uluslararası hukuka göre tarafsız kalması, Mülteci Kurulu'nun, düşmanın gözü önünde dahi rahat çalışmasına imkân veriyordu. Ayrıca mülteci ana göç yolu, Türkiye tarafından kontrol edilen Marmara Denizi, Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'nın su yollarıydı. Bu güzergâh, Karadeniz'i ve Akdeniz'i birbirine bağlıyordu; mültecilerin yaşam rotasıydı. Buna ek olarak, Bulgaristan kara yollarının çoğu Türkiye'den geçiyordu ve dünyanın bu bölgesindeki tüm demiryolu hatları İstanbul'da birleşiyordu (Hirschmann, 1962, s. 134-35). Türkiye, Karadeniz'in kıyısındaki çaresiz insanların özgürlüğü göz ardı edilmediği takdirde, önemle üzerinde durulması gereken bir ülkeydi.

Hirschmann Ocak 1944'te Türkiye'ye varmak için ABD'den yola çıktı ve bir hafta içinde Kahire'ye vardı. Ancak Kahire'ye vardığında, Türkiye vizesi hala onaylanmamıştı. Bu durumu fırsat bilen Hirschmann, Yahudilerle buluşmak için hemen Filistin'e gitti. Filistin'de ilk bulunduğu kişi Kudüs İbrani Üniversitesi'nin (Hebrew University) kurucusu ve rektörü Haham (Yahudi din adamı) Judah Magnes oldu (Hirschmann, Rapor, 13 Mart 1944). Dr. Magnes Filistin'e gitmeden önce San Francisco'da Yahudi cemaatin dini önderiydi. Hirschmann kitabında, Magnes'i ve ailesini Siyonizm'in önde gelen savunucuları ve Siyonizm'e gönülden adanmışlar olarak tanımlıyordu. Dr. Magnes, Hirschmann için hemen Yahudi Ajansı liderleri ile bir toplantı ayarladı. Hirschmann'ın burada tanıştığı kişiler daha sonra İsrail'in kuruluş ve yükselişinde direk rol oynayan kişilerdi. Bu kişiler sırayla David Ben Gurion, Moshe Shertok (Sharett), Eliezar Kaplan ve Henrietta Szold, Hadassah hastanesi kurucusu (Hirschmann, 1962, s. 136-37).

Yahudi Ajansı liderleri, Hirschmann'ı ABD'nin temsilcisi ve kendilerinden biri olarak gördükleri için hemen onu sahiplenip yönlendirmeye çalıştılar. Hirschmann'ı Türkiye'de bekleyen problemler hakkında bilgilendirmek için kendi deneyimlerini aktardılar. Hirschmann, Filistin'de Yahudi Ajansı Başkanı David Ben-Gurion'un (İsrail'in ilk Başbakanı) Tel Aviv'deki evinde kaldı. Ben-Gurion ile uzun görüşme imkanını yakalayan Hirschmann'ın aktardığına göre, Ben-Gurion'ın hedefi bir an önce Filistin'de Yahudi nüfusunu artırmaktı ve bunun için tüm Yahudi göçmenler değerliydi, çünkü Yahudi nüfusunun çokluğu ileride İsrail devletinin kuruluşunu kolaylaştıracaktı. Ben-Gurion son zamanlarda en mutlu eden şeyin Yemen'den Filistin'e iki bin Yahudi'nin göç etmesiydi. (Hirschmann, 1962, s. 138).

Hirschmann Washington'dan ayrıldıktan yaklaşık bir ay sonra, 4 Şubat 1944'te ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt ve *The New York Times*'tan Joseph M. Levy ile tanışmak için Ankara'da trenden inerek Türk topraklarına ayak bastı. Hem Arapça hem de Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşabilen bir Filistinli olan Levy, Türk siyasetçi ve polisleri arasında sağlam bağlantıları olduğu için daha sonraları Hirschmann için vazgeçilmez biri oldu (Hirschmann, 1962, s. 139). Hirschmann ve Steinhardt, Türkiye'de kurulacak olan Mülteci Kurulu'nun, Yahudi Ajansı temsilcileri, İstanbul'daki Alman Konsolosu, Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'nden Joseph Schwartz ve diğerleri ile ortak çalışmasını uygun gördüler. Kurul, çoğunluğu Yahudiler olmak üzere, birçok

kişi ve örgütle ortak çalışıp mültecileri savaştan daha rahat ve hızlı kurtarmayı hedefliyordu (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944). Balkanlardan mültecileri kurtarmak için iki ana yol vardı: demir yolu ve deniz yolu.

Demir yoluyla Türkiye üzerinden Filistin'e giden mülteci sayısı sınırlıydı. ABD raporlarına göre Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan Ekim, Kasım ve Aralık 1943'te demir yoluyla Türkiye üzerinden Filistin'e ulaşan toplam Yahudi mülteci sayısı 200'dü. Savaş durumu ve Almanya'nın bu bölge üzerindeki hakimiyetinden dolayı, Macaristanlı Yahudiler Romanya'dan, Romanyalı Yahudiler de Bulgaristan'dan geçemiyorlardı. Ancak 1941-1944 yılları arasında demir yoluyla kurtarılan mülteci sayısı yıllara göre genellikle benzerlik gösteriyordu. Çünkü o dönemlerde belirli kriterleri sağlayan Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden Filistin'e gitmelerine müsaade ediliyordu. Fakat gerekli olan evrak, vize ve izinlerin tamamlanması çok uzun zaman alabiliyordu. Örneğin, Türk yetkililerin onaylayıp Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'a göndereceği vizeler, Türkiye Konsolosluk İşleri Genel Müdürü Kemal Aziz Payman'ın masasında genelde 6 veya 8 hafta bekliyordu. Türkiye'den bir vizenin basılıp Balkan ülkelerindeki Türk Konsolosluklarına ulaşması ortalama 3-4 ayı buluyordu. Bu sürenin tamamı Türk yetkilileri tarafından kullanılmıyordu, o dönemde İngiliz Büyükelçiliğinde Konsolos Yardımcısı olan Mr. Maby'de vizeleri ve Filistin'e giriş belgelerini haftalarca bekletiyordu. Bir vizenin alınması için gerekli olan adımların tamamlanması ortalama 4 ay gerekiyordu ve buda mülteci sayısının oldukça az olmasına sebep oluyordu (Hirschmann, Rapor, 13 Mart 1944).

Diğer bir ulaşım yolu ise deniz yoluydu. Balkanlar'daki siyasi ve askeri durum karışık olmakla beraber, günden güne daha da bozuluyordu. Azınlıkların durumu ise giderek daha da kötüleşiyordu. Özellikle Yahudiler sistemli bir şekilde yok edilmeye ve açlığa maruz bırakılıyordu. 1941 ve 1944 yılları arasında deniz yoluyla mülteci kurtarma çalışmaları tıpkı demir yoluyla olduğu gibi sınırlı kaldı. Bunun temel sebebi vize çıkış süreleri ve bürokrasinin çıkarmış olduğu engellerin ortadan kaldırılamamasıydı. Ancak Ira Hirschmann 1944'ün başında İstanbul'a vardığında hem ABD Başkonsolosu Steinhardt hem diğer Yahudi mültecileri kurtarma örgütlerinin vardıkları ortak kanı deniz yolunun daha aktif bir şekilde kullanılması üzerineydi. Onlara göre, daha fazla Yahudi mültecinin kurtarılması isteniyorsa, deniz yoluyla büyük çaplı kurtarma hareketleri vazgeçilmez olmalıydı. (Hirschmann, Rapor, 13 Mart 1944). Hirschmann Türkiye'ye varmadan önce, demir ve deniz yoluyla Yahudi mültecilerini kurtarma operasyonları yapıyorsa da bu kurtarma çabaları sınırlı kalıyordu. Onun Türkiye'ye gelmesi ile bu kurtarma çalışmaları plan ve program dahilinde kısmen sistemli yürütülmeye başlandı.

Mülteci Kurtarma Çalışmaları

Hirschmann, Türkiye'ye geldiği ilk gece Yahudi mültecileri kurtarma faaliyetlerine başladı. Onun anlattığına göre, odasına geçeli birkaç dakika olmuştu ki Filistinli Yahudi bir genç odasına girip, bazı Yahudi çocuklarını kurtarma şanslarının olduğunu ancak hemen harekete geçmeleri gerektiğini söyledi. Hirschmann otelden birkaç blok ötede bir evin bodrumuna kadar bu genç Filistinliyle gitti. Korsanlara benzeyen bu Türkler, bazı Yahudi çocukları bodrumda rehin almışlardı. Bunlar kişi başına 300 dolar isteyince, Hirschmann çok şaşırıldı. Bir çocuğun hayatı para ile ölçülebilir mi? Hirschmann bu fiyatı kabul edip, bodrumdaki Yahudi çocukların hepsinin yaşama bedelini ödedi. Bu, insan hayatı trafiğindeki sinir bozucu olayların başlangıcıydı. Çünkü sekiz ay boyunca, yaklaşık on beş bin erkek, kadın ve çocuğu daha satın aldı. Ancak bu kadar insanı kurtarmalarına rağmen, ulaşamadıkları yüzlerce çocuk, erkek ve kadın Karadeniz sularında boğularak can veriyordu. Onun için, Savaş Mülteci Kurulu daha etkili bir yöntem bulmanın yollarını aramaya başladı (Hirschmann, 1962, s. 140).

ABD Savaş Mülteci Kurulu ve Hirschmann'ın bulduğu yeni yöntem, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'daki Yahudileri gemilerle gayri resmî (yasadışı) olarak Türkiye'ye sokmaktı. Bu yolla

İstanbul'a girmeye teşebbüs eden ilk 'yasadışı' gemi, Köstence'den yaklaşık 250 mülteci ile yola çıkan *S.S. Milka* adındaki gemiydi¹. Savaş Mülteci Kurulu böyle bir teşebbüste bulunurken, Türk Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmemiş ve gerekli izinleri almadığı için *S.S. Milka*'nın kaderi *Struma*'nın kaderine benzemeye başladı. *Struma*'da olduğu gibi, Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu yasadışı geminin rıhtıma yanaşmasına izni vermedi. Bu ilk önemli girişimin başarısız olmak üzere olması Mülteci Kurulu'nu endişelendirse de Kurulu asıl düşündüren yeni açtıkları bu yolun tıkanmasıydı. Çünkü Mülteci Kurulu ve Hirschmann İstanbul ile Romanya'nın Köstence ve Bulgaristan'ın Burgaz şehirleriyle bir köprü kurduklarını düşünerek, İstanbul'a getirilmek üzere yüzlerce kadın, çocuk ve erkeği Köstence ve Burgaz kıyılarında toplamışlardı. Aslında Savaş Mülteci Kurulu büyük bir organizasyon yapmıştı: Yahudi Ajansı'ndan fonlar, Amerika ve diğer müttefik ülkelerden gönüllü grupları toplamıştı. Ayrıca bu gönüller tarafından kiralanan gemilerde, bir şekilde Romanya ve Bulgaristan kıyılarına ulaşmayı başaran yüzlerce mülteciyi toplamayı başarmışlardı (Hirschmann, 1962, s. 141). Savaş Mülteci Kurulu, para, insan gücünü ve taşımacılığı iyi organize etmiş olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Devletini bilgilendirme ve gerekli izinleri alma konusunda yetersiz kalmıştı. Geçişlerinin şimdi durdurmak, onları açlık ve ölüme mahkûm etmek olacaktı.

Hirschmann, Büyükelçi Steinhardt'ı hemen durumdan haberdar edip, yardım istedi. Steinhardt, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu *S.S. Milka* gemisi için bir istisna yapmaya zorlamak için tüm siyasi nüfuzunu kullandı. Sonunda Menemencioğlu, mültecilerin Türkiye'de kalamamaları ve Suriye üzerinden Filistin'e araçlarla hemen gitmeleri şartıyla, geminin Haydarpaşa rıhtımına geçici olarak yanaşmasına izin verdi. Mülteciler gemiden iner inmez polis çemberi içinde araçlarla götürülüp İstanbul-Halep trenine bindirildi. Polis, Hirschmann dahil olmak üzere, mültecilerin kimseyle görüşmesine izin vermedi (Hirschmann, 1962, s. 141). Ancak her ne kadar bu sefer sırasında onlarca mülteci çocuk, kadın ve erkek yorgun düşüp umutsuzluğa kapılmış olsalar da, bu tren yolculuğu onlar için yeni ev, yeni umut ve parlak bir gelecek demektir.

Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun *S.S. Milka* için istisna yaptığını düşünse de ABD Savaş Mülteci Kurulu bu durumu suiistimal edecek, Türkiye ve Balkan devletleri arasında bir köprü kuracaktı. Nitekim çok geçmeden *Milka*'yı *Maritza*, *Ballacitta*, *Kazbeck* ve diğer gemiler takip etti. Bir gemi her geldiğinde, *Milka*'daki sahne tekrarlandı. Hirschmann, bazen bu savaş mağdurlarının uğradığı zulümleri ve isteklerini öğrenmek için Türk güvenliğini ihlal edip onlarla konuşuyordu. Hirschmann bu görüşmeler sırasında on üç yaşında Motek isimli Polonyalı Yahudi bir çocukla tanıştı. Hikayesi çok hüznü olan Motek beş yıldır yürüyordu, Avrupa'daki umuda yolculuğu neredeyse sekiz yaşındayken başlamıştı. Naziler köyünü basmış, birçok kişi ile birlikte onunda tüm ailesini katletmişlerdi. Çocuk, mahzende su variline saklanarak kaçabilmişti. Bütün gece varilin içinde, kafası dışarıda olacak şekilde, soğuğa meydan okuyarak hayata tutunmuştu. Motek nereye gideceğini bilmeden fırsat bulduğu anda köyden kaçmıştı. Talihsiz kaderi onu bir Nazi toplama kampına sürüklemiş, ancak kampa kayıtlı kişiler listesinde ismi olmadığı için oradan da fark edilmeden kaçmayı başarmıştı. Motek tekrar yürümeye devam etmiş ve sonunda Slovakya sınırına ulaşmıştı. Burada Haganah Örgütü, 1920-48 Yahudi milis örgütü, üyeleriyle tanışınca onu Macaristan'a geçirip, oradan da gemiyle İstanbul'a göndermişlerdi. Mültecilerin yaşam mücadelesinin sadece küçük bir örneği olan Motek'in hikayesi, Hirschmann'ı derinden etkiledi. Onu evlatlık almak için diğer mültecilerden ayırmaya çalıştığında, büyük bir itiraz ve resmi uyarılarla karşılaştı. Hirschmann, yetkilileri ikna etmeye çalıştığı sırada, Motek arkadaşlarıyla birlikte Filistin'e varmak için çoktan yola koyulmuştu (Hirschmann, 1962, s. 142).

¹ ABD raporlarında deniz taşıma araçları için herhangi bir sınıflandırma yapılmamış ve tonajlarına bakılmadan hepsi için 'boats' veya 'small boats' kullanılmıştır. Bunların kayık, vapur veya gemi olduğu belirtilmediğinden tamamını Türkçeye gemi olarak çevirdik.

Bu kurtarma operasyonları için her ne kadar ABD Savaş Mülteci Kurulu ön plana çıksa da asıl işi yapanlar Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde düşman hattında çalışıp mültecileri güvenli limanlarda toplayan Yahudi gönüllü gençlerdi. Filistin'den gelen ve çoğu Yahudi Filistin Ajansı'nın resmi temsilcisi olan Haganah gönüllüleri, Avrupa'da bu görevi yürütüyorlardı. Bunların en önemli faaliyeti, Balkanların her yerinde temsilci ağı kurmuş olmalarıydı. Bu temsilci ağının oluşumu, ilk önce bir gönüllü Yahudi gencin işgal altındaki bölgeye gönderilmesiyle başlıyordu. Oraya vardıktan sonra, halkı direniş için örgütler, istihbarat bilgilerini sızdırmak için bir bilgi ağı oluşturur ve en önemlisi mültecilerin kaçmasını sağlardı. Aslında Mülteci Kurulu'nun yardım ettiği birçok insan bu yolla kurtarılıp Filistin'e gönderildi. Operasyon bölgesini kontrol eden İngiliz İstihbaratı, onlarla tam bir iş birliği içindeydi. Çünkü gönüllüler aynı zamanda askeri bilgileri İngiliz İstihbaratına getiriyordu (Hirschmann, 1962, s. 143-4). Her biri farklı ülke ve kültürden gelen bu gönüllü Yahudi gençleri birçok dilde akıcı biçimde konuşabiliyordu, buda onları İngiliz istihbarat teşkilatı için vaz geçilmez kılıyordu. Ancak gönüllüler hayatlarını askeri casusluk için değil, Avrupa'daki Yahudileri kurtarmak için risk ediyorlardı. İstanbul, gönüllüler için tam bir üs niteliğindeydi. Çünkü Avrupa'nın birçok ülkesine diplomat, iş adamı, ajan ve askeri gözlemci olarak giden bu gönüllüler, İstanbul gibi stratejik bir konuma sahip olan şehirden rahatlıkla gidiş-geliş yapabiliyorlardı.

II Dünya Savaşı'nın sonuna denk gelen bu mülteci kurtarma operasyonları birden çok devlet ve gruba fayda sağladı. Roosevelt Hükümeti, Savaş Mülteci Kurulu'nu kurarak hem ABD'deki Yahudi lobisi baskısını hafifletti hem 1944'e kadar sivillerin katledilmesine göz yumuşunu örtbas etmeye çalıştı. İngilizler'in mülteci kurtarma operasyonlarına destek vermelerinin amacı, düşman topraklarında faaliyet gösteren Yahudi yeraltı örgütlerinden askeri istihbaratını almaktı. Siyonistlerin ve onun askeri kanadı olan Haganah Örgütü'nün amacı ise çok yönlüydü. Bunların amacı Avrupa'daki ve hatta dünyadaki Yahudileri Filistin'e toplayıp, Arap nüfusuna karşı bir denge oluşturmaktı. Böylece kurulacak olan İsrail Devleti için yasal bir zemin oluşturmaktı. Her ne kadar bu amaç güdülmüş olsa da, Siyonistlerin dindaşlarını kurtarma çabaları küçümsenmeyecek kadar mühimdi. Belki de mülteci kurtarma operasyonlarında gizli ajandası olmayan ve mültecilere tamamen insani yardım boyutuyla bakan tek taraf Türkiye'ydi. Çünkü Türkiye'nin hiçbir çıkarı söz konusu olmadığı halde, Almanları karşısına alma pahasına, bu gemilerin Türk rıhtımlarına yanaşmasına izin vermiş ve binlerce savaş mültecisinin hayatının kurtulmasını sağlamıştı.

Mülteci Gemileri

Savaş Mülteci Kurulu'nun Türkiye'de faaliyete başlamasıyla birlikte Balkanlardan kurtarılan Yahudi mülteci sayısında ciddi bir artış yaşandı. Hirschmann, Türkiye'ye atandıktan üç ay sonra gazete editörlerine verdiği bir konuşmasında, Şubat'tan 5 Mayıs'a kadar 5,000 Yahudi çocuğun Balkanlardan kurtarıldığını söyledi. Hirschmann, bunu Yahudi Ajansı (Jewish Agency), Filistin Kurtarma Komitesi (The Palestine Rescue Committee), Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi (American Joint Distribution Committee) ve ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt'ın çabaları ve destekleriyle yapabildiklerini ifade etti (Mandell, 1944). Ancak daha çok Yahudi mültecinin kurtarılması için faaliyetlerin sürekli ve sistemli bir şekilde yapılması gerekiyordu. Böylece Mülteci Kurulu deniz yolunu mültecilere açmak için tüm gayretini sarf etmeye başladı.

Mültecilerin kurtarılması önündeki en büyük engellerden bir tanesi İngilizlerin Filistin'e yapılacak olan Yahudi göçüne kota koymuş olmasıydı. Fakat ABD Savaş Mülteci Kurulunu kurunca, ABD ile müttefikliğini bozmak istemeyen İngilizler Ocak 1944'te Türk Dışişleri Bakanlığına Yahudilere vize ve Filistin'e giriş belgelerinin verileceğini bildirdi. İngiliz Büyükelçiliğinin Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, İngiltere'nin "Türkiye'ye 5.000 sertifika programı kapsamında gelen Yahudi göçmenlerin İstanbul'a varışlarından sonra, yirmi dört saat içinde Filistin'e geçişleri için vize vereceği konusunda güvence vermektedir" yazıyordu (Shaw, 2016, s. 292). Bunu haber alan Savaş Mülteci Kurulu, düşman işgali altındaki bölgelerden Yahudi mültecileri İstanbul'a

getirmek için belirli noktalarda onları toplamaya başladı. Fakat Mülteci Kurulu'nun savaş mağdurlarını taşımak için gemi bulmaları gerekiyordu.

Türk gemileri ile Balkanlardan mülteci taşıma fikri Hirschmann'a oldukça cazip geldi. Bunun yollarını ararken Alman hükümeti ile Türk hükümeti arasında anlaşmaya varılan ve İstanbul'dan Varna'ya mal taşımakla meşgul olan küçük Türk gemilerin varlığından haberdar oldu. Savaş Mülteci Kurulu, bu gemi kaptanlarından bazılarıyla mültecileri İstanbul'a getirmeleri üzerine anlaştı. Buna göre, gemiler yüklerine Varna veya Burgaz'a bıraktıktan sonra Romanya'nın Köstence şehrine gidip oradaki Yahudi mültecileri İstanbul'a getireceklerdi. Bu durum hem Yahudi örgütlerinin işine yaradı hem oradan boş dönemedikleri için kaptanların işine yaradı. Ancak Mülteci Kurulu'nun Türk gemi kaptanlarıyla yaptıkları bu anlaşmanın resmi bir geçerliliği yoktu, çünkü bireysel ve gizli yapılan bu anlaşmadan Türk Dışişleri Bakanlığı'nın haberi yoktu. Mülteci Kurulu'nun anlaştığı dört Türk gemisi *Kazbek*, *Bülbül*, *Meşkura*, *Marina* 'ydı. Türk gemileri dışında, 1700 ile 2000 yolcu taşıma kapasiteli Yunan bayraklı *Smyrnie* adında bir gemiyle daha anlaşıldı (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944).

Savaş Mülteci Kurulu 7 Temmuz 1944'te *Kazbek*'in 759 Yahudi mülteciyiyle Köstence'den İstanbul'a doğru harekete geçtiği haberini aldı. Romanya ve Bulgaristan'dan İstanbul'a deniz yoluyla mülteci taşıyan gemiler, genelde benzer sorunlarla karşılaşıyorlardı. Her geminin yaşamış olduğu benzer sıkıntıları anlatmak yerine, *Kazbek*'in karşılaştığı sorunları örnek bir vaka olarak ele alacağız. Romanya'nın Başkenti Bükreş'teki Yahudi Ajansı, Filistin'e gitmek isteyen yüzlerce kişi arasından *Kazbek*'e binecek olanları seçti; neticede bir öncelik sırası oluşturulmalıydı. Öncelik çocuklara verildi, özellikle Transnistria Bölgesinden (Moldova içinde bağımsız bir cumhuriyet) gelen çocuklar seçildi. Bunlar parti üyelikleri veya geçmişleri gözetilmeksizin seçildi. İkinci öncelik başka ülkelerden Romanya'ya gelen mültecilere verildi. Bunların Romanya'da can güvenlikleri olmadığından bir an önce gönderilmeleri gerekiyordu. Üçüncüsü genç tarım işçileri ve gençlerdi (Chalutzim). Geri kalanlar Siyonistler ve Siyonist olmayanlar, parti veya örgüt üyesi olanlar ve olmayanlar olarak sınıflandırıldı. Özellikle bu son grubun gemiye bindirilmesi sırasında karışıklık ve kargaşalar meydana çıkıyordu; çünkü her örgüt kendi üyelerine öncelik verilmesini istiyordu. Mültecilerin nihai varış yerleri Filistin olduğu için Yahudi Ajansı ve diğer Yahudi örgütleri Balkanlardan gönderilecek olan mültecilerin Siyonist olmalarına özen gösteriyor ve öncelik veriyorlardı (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944).

Mültecilerden, birkaç Romanya ve Türk pasaportlular hariç, hiçbirinin vizesi yoktu. ABD Büyükelçisi Steinhardt ile Türkiye Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan anlaşmaya göre mülteciler, Türkiye'den Filistin'e transit geçişleri için İngiltere'den vize almaları gerekiyordu. Mülteciler Türk kıyılarına yaklaştığında, İngilizler onların vizelerini hazırlamış olmalıydı, aksi takdirde karaya çıkmalarına izin verilmiyordu. *Kazbek*'in yola çıktığı haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Türk Dışişleri ve İngiliz Büyükelçiliği ile irtibata geçti ve gerekli düzenlemeleri yaptı. ABD Büyükelçiliği ve Savaş Mülteci Kurulu, mülteci vizelerinin İstanbul'a gönderilmesi, geminin yanaşacağı limanın belirlenmesi ve mültecilerin karadan hangi araç ve demiryolu ile Filistin'e götürüleceğini detaylı olarak Türk yetkililerin bilgisi dahilinde planladı. Her şey ayarlandıktan sonra, *Kazbek* 9 Temmuz Pazar sabahı saat 2:30'da İstanbul kıyılarında görüldü. 450 yolcu kapasiteli *Kazbek* gemisi, normal yolcu taşıma kapasitesinin çok üzerinde, 759 yolcu ile İstanbul'da limana yanaştı. İngilizlerin bu yolculara vize ve Filistin'e giriş belgesi vermeleri üzerine, yolcular Suriye'nin Halep şehrine götürülmek üzere 10 Temmuz'da İstanbul'dan trenlere bindirildi (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944).

Kazbek İstanbul'a vardıktan sonra yolcu dağılımı daha da netleşti. Buna göre gemide 214'ü Transnistria Bölgesinden olmak üzere 265 çocuk, Yugoslavya, Slovakya ve Polonya'dan Romanya'ya gelmiş 65 mülteci, Romanya ve Polonya'dan 187 genç çiftçi, 22 Agudat Yisrael (Ortodoks Yahudi partisi) üyesi ve 222 Siyonist ve Siyonist olmayanlar olmak üzere toplam 759 kişi

vardı (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944). *Kazbek*, Köstence'den İstanbul'a mülteci taşıyan gemilerin gelmeye devam etmesi için bir örnek oluşturdu. Savaş Mülteci Kurulu, Köstence'de hareket etmeyi bekleyen Türk gemileri ve Yunan Bayraklı *Smyrnie* gemisinin yola çıkmalarını söyledi (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944).

Savaş Mülteci Kurulu'ndan aldıkları haber üzerine *Marina*, *Bülbül* ve *Mefkura* gemileri İstanbul'a doğru 3 Ağustos 1944'te yola çıktılar. Savaş Mülteci Kurulu'nun aldığı habere göre iki gün önce yola çıkan bu gemilerden *Bülbül* ve *Marina* İstanbul boğazından girmek üzereydi. Ancak daha sonra sadece bir geminin; *Marina*'nın geldiği anlaşıldı. *Marina* 308 yolcusuyla 5 Ağustos'ta İstanbul'a vardikten dört gün sonra, 9 Ağustos'ta bu geminin yolcuları Filistin'e gönderildi. Mülteci Kurulu diğer iki gemiden hala haber alamıyordu. Savaş Mülteci Kurulu, 6 Ağustos'ta *Bülbül*'ün Karadeniz'in dev dalgalarıyla savaştığı ve Limandere Limanı civarında görüldüğü haberini aldı. *Bülbül*'ün bu civarlarda dalgalarla savaştığı görülünce, *Mefkure*'ninde dalgalarla boğuştuğu varsayıldı. Ancak korkulan trajik haber, 6 Ağustos 1944'te İstanbul'a ulaştı. *Mefkure*, İstanbul'a kırk beş mil uzaklıkta Almanya'ya ait olduğu söylenen bir denizaltı tarafından 96'tısı çocuk olmak üzere 306 yolcusu ile batırıldı. Türkiye, İğneada Limanından hemen kurtarma operasyonlarını başlattı. Bu yolculardan sadece beşi 14 mil yüzerek karaya ulaşabildi, geri kalanlarının cesetleri kısa bir süre içinde kıyıya vurmaya başladı. *Mefkure*'nin batırılmasından sonra İstanbul'da tüm gözler diğer gemiye çevrildi (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944). *Bülbül* Karadeniz'in dev dalgalarıyla savaşıyordu. Hirschmann, Türk yetkililerin ve Türk Kızılay'ın devreye girmesiyle, *Bülbül*'in kaptanına yakın dağlık kıyıya yönelmesini ve fırtınanın dinmesini beklemesini mesajını ilettiler. Türk yetkilileri kağıtlarla mültecilere su, yiyecek ve tıbbi malzemeleri hemen ulaştırdı. Türkiye'nin gerekli olan yardımları seferber etmesiyle *Bülbül* 405 mültecisiyle kurtarıldı (Uran, 9 Ağustos 1944).

Saldırıdan kurtulan yolcular İstanbul'a ulaşınca, saldırının detayları öğrenildi. *Mefkure* 4 Ağustos gecesi Karadeniz'de seyir halindeyken üzerinde top ve otomatik silahlar olan üç küçük gemi ona yanaşmıştı. Yolcular bu gemileri Köstence limanında bulunan Alman gemilerine benzetmişlerdi. Bunlar birden top ve otomatik silahlarla *Mefkure*'ye ateş açınca, kurşunlar motora isabet etmiş ve patlamasına neden olmuştu. Böylece *Mefkure* alev almaya başlamıştı. Panik içinde koşuşturan yolcuların birçoğu kurşunların hedefi olurken, diğer bir kısmı ise gemideki alevlere teslim olmuştu. Kaçabilen yolcular can simitleriyle denize atarken, bu üç Alman gemisi suya atlayan mültecilere de ateş açmış ve su üzerindeyken öldürmeye çalışmışlardı. Yolcuların can simitleri olmasına rağmen, denizin çok fırtınalı olmasından birçok kişi denizde boğularak can verdi. 4 Ağustos gecesi saat 00:30'da gerçekleştirilen bu saldırıdan 5 yolcu ve üç gemi mürettebatı tek kurtulabildi. Bu beş yolcunun biri Ermeni, ikisi Macaristanlı ve ikisi de Polonyalıydı. Geminin kurtulan mürettebatı arasında, geminin kaptanı Kasım Turan'da vardı (Hirschmann, 14 Eylül 1944).

Mefkura'nın batırılması her ne kadar Savaş Mülteci Kurulu için bir fiyasko olsa da kısa süre içinde toparlanıp, kaldıkları yerden kurtarma operasyonlarına devam ettiler. Mülteci akışının devam edebilmesi için bir problemin aşılması gerekiyordu. Mültecilerin Türkiye'de karaya çıkmaları, Türkiye'de kalmayacaklarının kanıtı olarak kabul edilen Filistin'e giriş için İngilizlerden alacakları vizeye bağlıydı. Savaş Mülteci Kurulu'nun en önemli işlerinden bir tanesi mülteci gemilerinden biri Türkiye kıyılarında görüldüğünde, İngiliz Büyükelçiliğine haber vermek ve her bir mülteci için alınan vizeleri trenle Ankara'dan İstanbul'a ulaştırmaktı. Bu rutin durum ilk altı gemi için sorunsuz işlerken, yedinci gemi Türk kıyılarına yaklaştığında, İngiliz elçiliği Londra'dan gelen vizelerin Ankara'da kaybolduğunu ve mültecilere vizenin verilmeyeceğini söyledi. Hirschmann, bu durum üzerine kendisine daha önce destek sözü veren ABD İstatistik Birliği Başkanı Isador Lubin'den yardım istedi. Lubin, Hirschmann'ın telgrafını alır almaz Başkan Roosevelt ile görüşüp yardım istedi. O'da, durumu hemen İngiliz Başbakanı Winston Churchill'a iletmesiyle bir gün sonra İngiliz Ankara Büyükelçiliği, Hirschmann'ı çağırdı ve vizelerin hazır olduğunu bildirdi (Hirschmann, 1962, s. 147).

Böylece birçok kişinin devreye girmesiyle açık denizde ölümle burun buruna bırakılan yüzlerce mültecinin hayatı kurtarılmış oldu.

Savaş Mülteci Kurulu'nun Türkiye'ye yerleşmesinden birkaç ay sonra mültecileri kurtarma operasyonları sistemlişti. Hirschmann'ın teşebbüsleriyle sağlamlaştırılan deniz taşımacılığı, mültecilere büyük bir umut oldu. Ancak bu kurtarma operasyonları sırasında fidye ve rüşvet çok verildiği için ciddi miktarda para ihtiyacı vardı. ABD Hükümeti, Ira Hirschmann'ın çalışmalarında kullanması için Kahire'den beş milyon dolarlık altın gönderdi. Hirschmann, bu paranın tek bir kuruşunu kullanmadığını ve faaliyetleri için gerekli parayı Amerika'daki Yahudi örgüt ve iş adamlarından aldığını yazdı. Zaten Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'nin Avrupa direktörü Dr. Joseph J. Schwartz'de Türkiye'deki gizli faaliyetler ve kurtarma operasyonları için gerekli olan yaklaşık beş milyon doları gönderdiğini ifade ederek doğruluyordu (Hirschmann, 1962, s. 149). Bu para Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Türkiye, Suriye ve Filistin'de mülteciler için kullanıldı. Savaş Mülteci Kurulu gemilerin kiralananmasından mültecilerin yiyeceğine kadar tüm masraflarına karşılamaya çalışsada, Türk sınırlarına ulaşan mültecilerin tüm gıda ve tıbbi ihtiyaçları genelde Türk Kızılay'ı tarafından karşılanmaktaydı. Ancak Savaş Mülteci Kurulu, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisi ve izni dışında giriştiği yasadışı faaliyetlerin tüm giderlerini karşılıyordu. Bu giderlerin ana kalemini ise gizli ve izinsiz kiralanan gemilerin ücretleri oluşturmuyordu.

Türk gemilerinin denize açılması, develete gideceği rotayı vermesine ve gerekli izinleri almış olmasına bağlıydı. Kısacası, seyahatleriyle ilgili özel düzenlemelerin tamamlanması gerekiyordu. Teknik olarak, Köstence'den ayrılacak olan Türk gemileri izin belgesi olmalıydı. Savaş Mülteci Kurul'unun Türk teknelerini doğrudan İstanbul'dan Köstence'ye göndermesini imkansız kılan bu teknik izin meselesiydi. Savaş Mülteci Kurulu mültecilerin taşınması için birkaç Türk gemisiyle anlaşma yapmak için görüş birliğine vardı. Bununla ilgili *Tari*, *Akbel* ve *Anadolu* gemileri gündeme alındı. Bu gemilerin ağırlığı ortalama 800 tonun üzerindeydi ve 600 tonun üzerindeki gemilerin Türk sularından izin belgesi olmadan ayrılmasına izin verilmeyordu. *Anadolu* gemisinde ayrılmak istediği zaman böyle bir izin belgesi istendi. Bu arada, Türk Hükümeti yabancı sulardaki tüm Türk gemilerini 27 Temmuz 1944'te geri çağırdı. Bunu, 2 Ağustos'ta Türkiye ve Almanya arasında yaşanan diplomatik ve ekonomik kriz izledi. Almanya'yla yaşanan böyle bir kriz ortamında, Türk hükümeti doğal olarak büyük veya küçük hiçbir gemisinin limanlardan ayrılmasına izin vermedi (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944).

Mültecilerin can güvenliğinden endişe eden Türk Hükümeti, birkaç Türk gemisini riske etmek yerine, mültecilerin taşınması için bir gemi verebileceğini söyledi. Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, yaklaşık 1.500 yolcu kapasitesine sahip olan *Tari* gemisini mülteci taşıması için ABD temsilcilerine sundu. Ancak Menemencioğlu'nun şartı vardı: geminin güvenliği savaşan devletler tarafından garanti altına alınacak ve eğer batarsa yerine yenisi Türkiye'ye verilecekti. Müttefik Devletler Menemencioğlu'nun bu şartını kabul etmediler. Bu duruma bir anlam veremeyen ABD Büyükelçisi Steinhardt, Savaş Mülteci Kurulu Genel Merkezine gönderdiği raporda şaşkınlığını gizleyemiyordu. Türkiye, *Tari*'nin mültecileri taşımasına izin verirken ve Müttefiklerin Türkiye'ye mültecileri taşımak için tedarik etmek istedikleri herhangi bir gemiye tarafsız Türk Bayrağını koymalarına müsaade ederken, İngiltere ve ABD Balkanlardan mültecilerin kurtarılması için tek bir adım dahi atmıyordu (Shaw, 2016, s. 295-7). Bu tür problemler socunda *Tari* mülteci kurtarılması için maalesef gönderilemedi.

Mülteciler için en önemli ve rahat kaçış yolundan birisi deniz yoluydu. Çünkü Romanya'dan İstanbul'a demiryoluyla 1944 yılının ilk aylarında gelen yolcu sayısı 55'i geçemedi, gelen mültecilerde Bükreş'ten transit vize almış olanlardı. Romanya ve Bulgaristan mülteci çıkışına sınırlama getirdiğinden, demiryolu ile kaçış oldukça zordu. Yahudilerin kurtulması için en ciddi adım Türkiye'den geldi. Türk Dışişleri Bakanlığı, Savaş Mülteci Kurulu ve ABD Büyükelçiliği ile yaptığı anlaşmaya göre, başvuru sırasında uygun belgeleri ibraz etmeleri kaydıyla, başvuran tüm Yahudi'ye

transit vize vermeyi kabul etti (Hirschmann, Rapor, 19 Ağustos 1944). Bu önemli anlaşma, Savaş Mültecileri Kurulu'nun kurulmasından bu yana yıkmaya çalıştığı teknik engellerin çoğunu ortadan kaldırdığı için devrim niteliğinde bir hareketti. Türkiye'nin Bükreş, Köstence ve Burgaz Konsolosluklarına vize için başvuran Balkan Yahudilerine genelde onay verildi. Türkiye ilk başlarda mültecilerin sadece deniz yoluyla seyahati için vize verdi. Fakat kısa bir süre sonra, mültecilerin demir yoluyla da gelmelerine izin verildi. Türkiye savaş mültecilerin kurtarılması için atmış olduğu bu ciddi adımlara yeni bir tanesini daha ekledi. Türk Dışişleri Bakanlığı ayrıca İçişleri Bakanlığından Türk vizesi olmadan Türkiye sınırlarına gelmiş elinde belli başlı belgeleri olan tüm mültecilerin kabul edilmesi hususunda ricada bulundu (Hirschmann, 4 Ekim 1944). Türk Dışişleri Bakanlığı'nın vermiş olduğu bu geniş imtiyaz her ne kadar Türkiye'nin yardımseverliğini ve mültecileri koruma politikasını ön plana çıkarsada, Türkiye'nin ABD hükümeti ile ortak çalışma arzusu, Savaş Mülteci Kurulu ile işbirliği yapma ve Büyükelçi Steinhardt'ın vermiş olduğu güvencede böyle bir imtiyazın verilmesinde büyük bir rol oynamaktaydı. Kısacası, II. Dünya Savaşı boyunca yalnızca Türkiye üzerinden kurtarılan Yahudi savaş mülteci sayısı 100 binden fazlaydı. Bu sayı Avrupa'nın İspanya, Portekiz, İsveç ve İsviçre gibi tarafsız olan ülkeleriyle kıyaslandığında ne kadar ciddi bir rakam olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü II Dünya Savaş yıllarında bu ülkelerin tamamının kurtartmış olduğu Yahudi sayısı 150 bin civarındaydı (Slany, 1998, s. XI).

Ira Hirschmann, Nazilerin Ağustos 1944'te Balkanlardan temizlendikten sonra, Romanya mültecilerini yerinde görmek için Savaş Mülteci Kurulu'ndan izin talep etti. Onun bu talebi Kurul tarafından iptal edilince, Hirschmann bu sefer Kurul Başkanı Pehle yazdığı telgrafta, Romanya ve Macaristan'dan gelen mülteci sayısının çok azaldığının ve kısa bir süre içinde de tamamen duracağından Türkiye'de durmasının gerekeceğini bildirdi. Bu telgraftan hemen sonra, Savaş Mülteci Kurulu Hirschmann'ın Türkiye'deki görevine son verip 26 Eylül 1944'te ABD'ye geri çağırdı (Erbelding, 2018).

Sonuç

Savaş Mülteci Kurulu'nun kurulup Türkiye'ye temsilciler göndermesi, ABD Büyükelçisi Steinhardt'ın özveriyle çalışması ve Türkiye'nin politik ve ekonomik durumunun elverdiği ölçüde yardım etmesi, Filistin'e kabul edilen binlerce Yahudi mültecinin kurtarılmasını sağladı. Savaş Mülteci Kurulu ve Büyükelçinin şahsi dahilleri olmadan, binlerce mültecinin Türkiye üzerinden Filistin'e gönderilmeleri pek mümkün görünmüyordu. Çünkü Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar izlemiş olduğu tarafsız politikası ve girmiş olduğu ekonomik darboğaz, mülteci kurtarma operasyonlarını tek başına yürütmesine imkân vermiyordu. Önemi ve mültecileri kurtarma faaliyetlerindeki başarısını kanıtlayan Savaş Mülteci Kurulu'nun daha önce ABD veya İngiltere tarafından kurulmamış olması, demokrasi dünyasının faşizm ve diktatör işgali altındaki bölgelerde yaşayan azınlıkları, özellikle Yahudi azınlığını, kendi kaderlerine terk ettiğini göstermektedir. Eğer bu devletler mülteci kurtarma kurumlarını 1943'te, Hitler'e karşı Kuzey Afrika ve Stalingrad cephelerinde üstünlük kazanmaya başladıklarında kursalardı belki de binlerce mültecinin hayatı daha kurtarılabilirdi.

Savaş Mülteci Kurulu'nun Türkiye'ye temsilci göndermesi bile yoksullaştırılmış ve dehşete düşürülmüş Balkan azınlık halkları için bir moral ve yaşam umudu olmuştur. Türkiye'de temsilcilikleri olan Yahudi Ajansı'ndan Chaim Barlas (Jewish Agency for Palestine), Filistin Kurtarma Komitesi'nden Saul Mayerov (The Palestine Rescue Committee), Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'nden Reuben B. Resnik (American Joint Distribution Committee) gibi Yahudi kuruluş ve örgütleriyle Balkanlarda ortak çalışan Savaş Mülteci Kurulu, kurulduktan kısa bir süre sonra ABD hükümeti tarafından kurulduğu için bölgedeki Yahudiler tarafından tanındı. Transnistria Bölgesindeki kamplardan ve Balkanlardan binlerce Yahudi çocuk, kadın ve erkek kurtarıldı. Deniz yolu, mültecilerin kurtarılması için etkin bir şekilde kullanıldı. Nazi ordusunun bu bölgelerden çekilmesiyle birlikte, Savaş Mülteci Kurulu Balkanlarda yaşanan Yahudilerin haklarının geri verilmesi

ve özgür bırakılması hususunda bu ülkeler üzerinde uyguladığı siyasi baskılar kısa süre içinde sonuç verdi.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Bahar, I. I. (2015). *Turkey and the Rescue of European Jews*. New York: Routledge.
- Deringil, S. (1989). *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An Active Neutrality*, (. New York: Cambridge University Press.
- Erbelding, R. (2018). *Rescue Board: The Untold Story of America's Efforts to Save the Jews of Europe*. New York: Doubleday.
- Erhan, Ç. (2011 , Kasım 22). Sayın Başbakanım arşivleri açınız! *Türkiye Gazetesi*.
- Hirschmann, I. (13 Mart 1944). *Rapor*. Hyde Park, New York: FDR Library.
- Hirschmann, I. (14 Eylül 1944). *Report on the Meşkura Disaster*. Hyde Park, New York : FDR Library.
- Hirschmann, I. (19 Ağustos 1944). *Rapor*. New York: FDR Library.
- Hirschmann, I. (19 Ağustos 1944). *Rapor*. Hyde Park, New York: FDR Library.
- Hirschmann, I. (1962). *Caution to the Winds*. New York: David McKay Company.
- Hirschmann, I. (4 Ekim 1944). *Summary of War Refugee Board Operations*. Hyde Park, New York: FDR Library.
- Mandell, S. (1944, Mayıs 5). 5000 Jewish Children are already being rescued assures Hirschmann. *Jewish Journal*.
- Marrus, M. R. (1989). *The End of the Holocaust*. Westport: Meckler.
- Öztrak, F. (31 Mart 1942). *Karadeniz'de Batan Struma Motörü Hakkında*. Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
- Roosevelt, F. D. (22 Ocak 1944). *Executive Order No. 9417*. Hyde Park, New York: The White House .
- Shaw, S. J. (2016). *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945* . London: Palgrave Macmillan .
- Slany, W. Z. (1998). *U.S. And Allied Wartime And Postwar Relations And Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden, And Turkey On Looted Gold And German External Assets And U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury*. Washington D.C.: Dept. of State.
- Uran, H. (9 Ağustos 1944). *Dahiliye Vekili'nden Hilmi Uran'dan Başbakanlığa Rapor*. Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.